

Bažnyčių varpai kaip lokalinės istorijos objektai

Libertas KLIMKA

Pagrindiniai žodžiai: *varpas, liejyba, fundatoriai, Daugailių, Varnių, Žagarės, Žeimelio bažnyčios.*

Įvadas

Varpas yra didelė kultūros paveldo vertybė, nes integruoja meno, technologijos ir istorijos verčių aspektus. Bažnyčių bokštų varpai – tai sudėtingas ir daugiaplanis kultūros reiškiny, telkiantis savyje ir technologinių dalykų, ir dvasinių aspiracijų įvairovę (K i r c h e n g l o c k e n 2005). Varpas funkcionuoja skirtingų papročių, tikėjimų, religijų sferose. Neabejotina, kad objektas turi būti tyrinėjamas kompleksiskai – religiniu, kultūrologiniu, technologiniu aspektais. Tai duotų informacijos labai įvairių sričių – meno, amato, kalbos, geografinių vietovių istorijai, heraldikai, genealogijai.

Nemažai iš Lietuvoje esamų bažnytinių varpų (šiuo metu jų yra 249) įtraukti į valstybinį kultūros vertybių registrą, tačiau tik nedidelė jų dalis yra moksliskai aprašyti, visapusiškai išanalizavus jų ypatybes ir istorinę vertę. Bene vienintelė išimtis – Kaišiadorių vyskupijos bažnyčių varpai, susilaukę 2008 metais monografijos (Ž a l é n a s 2008). Reiktų ypač atkreipti dėmesį į išlietus mūsų krašte varpus, nes jų kokybė – svarbus Lietuvos technologinio įvairių praeities laikmečių lygmens rodiklis. Įdomūs yra ir atvežtiniai, pagaminti pagal užsakymus užsienyje varpai, nes jie teikia informaciją apie prekybinius, ekonominius, konfesinius regiono ryšius. Be to, jie yra ir istorinės atminties ženklai. Šiuo požiūriu objektas itin patogus: būdavo įprasta liejant įrašyti metus, meistro ir liejyklos vardus, užsakovus ir fundatorius.

Siekiant pabrėžti varpų lokalinę istorinę ir kultūrologinę reikšmę, straipsnyje trumpai apžvelgiama jų technologinės raidos bei panaudojimo istorija pasaulyje ir Lietuvoje, taip pat pateikiami keleto šiaurinės Lietuvos pusės bažnyčių varpų tyrinėjimo rezultatai.

Varpai kultūros istorijoje

Varpo istorija prasidėjo Rytų tautų kultūrose. Tačiau tai tebuvo iš metalo skardos sukniedyti dirbiniai, dažniausiai skerspjūvyje keturkampės formos. Seniausias archeologų rastasis yra iš Babilono, jis pagamintas prieš 3 tūkstančius metų. Legenda byloja, kad pirmąjį bronzinį varpą apie 410 metus nuliedino vyskupas Pon-

cijus Meronijus Paulinas, formą nusižiūrėjęs iš pievų gėlės. Vyskupas gyveno Italijos šiaurinės provincijos Kampanoje, Nolos miestelyje (Thurston 2003). Nuo tada didelis varpas lotyniškai vadinamas *kampana*, o mažas signalinis – *nola*. Bažnyčiose varpai pradėti naudoti nuo VI amžiaus. Šaukimą į pamaldas varpais įvedė popiežius Sabinijonas 604 metais. Nuo 703 m. pradėta jais skambinti ir per laidotuves. Palaiptis varpas tapo labai svarbiu bažnyčios liturginiu atributu. Atsirado tradicija juos įvardyti šventųjų vardais. Taip pat ir pakrikštyti prieš įkeliant jį į bokštą, dažniausiai suteikiant fundatorių vardus. O varpo dalys vadintos žmogaus kūno dalių pavadinimais: ausys, pečiai, liemu, liežuvis.

Viduramžiais liaudyje plito tikėjimai, kad varpo garsai gelbsti sielas iš skais-tyklos, nubaido piktašias dvasias, sustabdo epidemijų plitimą, nukreipia audras ir kitas gamtos stichijas. Apie tai byloja ir įrašai kai kuriuose varpuose. Apskritai varpo sampratą visais laikais formavo istorinio meto pasaulėžiūra (Klimka 2006). Rytų apeigų bažnyčioje susiformavo ypatinga muzikinio skambinimo varpais tradicija; vakaruose, katalikų bažnyčiose, buvo sukurti karilionai – grojimo varpais įrenginiai ir automatai (Kolokola 2005).

Tradiiciškai varpai būdavo liejami iš bronzos (78% vario ir 22% alavo); tokie – patys skambiausi ir atspariausi skilimui. Liejimo formos daromos iš molio, lajaus ir vaško. Iš ketaus varpus imta lieti XIX a. Seniausias išlikęs iki mūsų dienų varpas Europoje yra Kelno katedroje; jis išlietas 613 metais (Aveni 1995). Klasikinė varpo forma nusistovėjo XI–XII a. Tuomet varpų liejyba tapo labai godotinu amatu. Ypač liejininkystė suklestėjo XIV–XV a., gotikos laikotarpiu. Tam turėjo reikšmės ir sėkmingas technologijos pritaikymas patrankų liejybai. Šiuos labai skirtingų funkcijų dirbinius liedavo tie patys meistrai. Vaškas tuomet tapo strategine žaliava ir brangia preke. Išplitus miestų magdeburginėms privilegijoms, varpus pradėjo naudoti ir miestų magistratai. Dažniausiai jie būdavo sujungiami su rotušės bokšto laikrodžiu (Thurston 2003).

Varpų liejyba Lietuvoje

Pirmosios žinios apie varpų gamybą Lietuvoje yra iš Lietuvos didžiojo kunigaikščio Algirdo laikų – meistras K. S. Skobeltas 1372 m. Vilniuje nuliejo varpą cerkvei (Brensztein 1924). Apie XVI a. vidurį kunigaikštis Žygimantas Augustas įsteigė liejyklą Žemutinės pilies teritorijoje. Liejikų cechą magistrato aktuose įregistruotas 1595 m. XVII a. pirmoje pusėje tarp Vilniuje dirbusių meistrų puikiu amato išmanymu išsiskyrė Jonas Breuteltas, kilęs iš Lotaringijos (Martinaitiėnė 2001). Vienas jo šedevrų, nulietas 1644 m., išliko Viduklės bažnyčioje; kitas, 1664 metų – Alsėdžių bažnyčioje. Geriausiu Vilniaus liejiku laikomas Jonas Delamarsas, ypač daug turėjęs užsakymų 1662–1688 metų laikotarpiu, atstatant kraštą po Maskvos kariuomenės invazijos (Klimka 1997). Jo melodinių varpų garsus ir šiandien girdime iš Arkikatedros varpinės, Šv. apaštalo Petro ir Pauliaus, Pažaislio bei kitų bažnyčių bokštų. Ornamentais, figūriniais reliefais, kartušais puošti J. Delamarso varpai labai retai skildavo. Meistro dirbtuvė buvusi prie Vilnios, vietovėje, vadinamoje Puškarnia. XVIII a. pabaigoje Vilniuje

darbą pradėjo meistrų Venerių dinastija, dirbtuvę įkūrę Liejyklos gatvėje. Tačiau paradoksalu: anūko išlietas gaminyš savo kokybe toli gražu nebeprilygo senelio darbui. Ir iki mūsų dienų išliko daugiau šios liejikų dinastijos pradininko varpų. Vilniaus liejykla buvo svarbiausia krašte, tačiau ne vienintelė, – fragmentiškų žinių yra apie bronzos liejybą Kaune, Varniuose, Glebavos dvare ir kitur.

Į kaimo žmonių atmintį bažnyčių varpų garsai giliai įsivėžę. Ne vienas bažnytkaimis didžiuodavosi savųjų varpų skambumu, girdimumu. Gailaudavo parapijonys jų netekę per karus. O iš kaimyninių bažnytkaimių ir pasišaipydavo, pamėgdžiodami dūžių garsus, pavyzdžiui, „Vyžos, batai!“ (K a l v a i t i s 1910). O laidotuvių varpo garsai – graudžiai iškilmingi: „Dūšia dangun, kūnas – žemėn“...

Atvežtiniai varpai

Liejinkystės amatas ėmė smukti ir menkėti XVIII a. antroje pusėje. Priešasčių čia ne viena: ekonominė ir politinė krašto suirutė, užsienio liejyklų konkurencija. Okupacinė rusų valdžia nepalaikė šio amato plėtros maištingoje provincijoje, numanydama apie galimybę sukilimo metu liejyklose gaminti patrankas. Kita vertus, neturint bronzai vietinių žaliavų, o transportavimo kaštams nuolat pingant, vis didesnę konkurenciją ėmė sudaryti atvežtiniai gaminiai. Ypač šios tendencijos išryškėjo atsiradus geležinkeliams. Tada bažnyčių varpai buvo užsakomi Karaliaučiaus, Rusijos (Valdajaus ir Maskvos), Lenkijos bei Latvijos liejyklose. Įdomu, kad Karaliaučiuje ir Latvijoje lietus varpus išgydavo ne vien evangelikų reformatų, bet ir katalikų bažnyčios. Šiaurės Lietuvos bažnyčiose dažni žinomų Latvijos meistrų darbai. Rusijos liejyklos prisitaikydavo prie katalikiškų parapijų užsakovų ir liedavo „europietiškos“ formos varpus.

Bronzos liejikas. Viduramžių graviūra

Varpams, kaip ir knygoms, tinka lotyniškas posakis: „*habet sua fata...*“. Karų metu sunaikinti, išgrobstyti, ne vienas sunaudotas kaip žaliava amunicijai. Žmonėms tekdavo varpus slapstyti – užkasti į žemę. Per Pirmąjį pasaulinį karą, atsitraukiant rusų kariuomenei, varpai buvo išvežami masiškai. Dalį jų pavyko susigražinti pasirašius 1920 m. taikos sutartį. Tačiau neretas atvejis, kad varpas atsidurtų visai kitos parapijos bažnyčioje. Atstatant kurią nors sudegusią bažnyčią, varpai būdavo ir skolinami.

Nuostatas, vertinti varpus kaip loka-

linės istorijos objektus, iliustruoja šiaurinės Lietuvos dalies keletą bažnyčių varpų tyrinėjimais, atlikti autoriaus pastaraisiais metais.

Daugailių varpai

Daugailių varpų rinkinys išskirtinai įdomus savo įvairumu: kiekvieno iš trijų varpų kilmė ir amžius yra skirtingi. Tarsi būtų istorijos vėjų atbloškėję į medinę Daugailių bažnyčią, pastatytą 1883 m. Gal tam turėjo įtakos ir miestelio buvimas prie svarbaus pašto trakto Varšuva–Peterburgas. Daugailių varpai yra sukabinti atskiroje varpinėje, pastatytoje kartu su bažnyčia.

Didysis yra iš ketaus, nulietas 1929 metais, jo skersmuo apačioje – 90 cm, bendras aukštis – 90 cm, aukštis liestine nuo pečių – 70 cm. Liežuvio ilgis yra 97 cm, jo bumbulo skersmuo – 9 cm, gale – ašelė trosui, kad būtų galima paskambinti neįsiūbuojant viso varpo. Varpas turi keturias ausis tvirtinimui, jų aukštis – 14,5 cm. Prie balkio tvirtinimas priveržtas net penkiais kaltiniais kobiniais. Varpas papuoštas originalia augalinio ir geometrinio ornamento 12 cm pločio juosta. Įrašas ant liemens yra toks: „DAUGAILIAI 1929 / ŠV. KAZIMIERAS / AUKOTOJAS JUOZAS SKURSKIS. Deja, nepažymėta, kur išlietas varpas. Galima tik spėti, kad tai A. Malcevo liejyklos Kaune gaminytis.

Antrasis pagal didumą Daugailių varpas yra išlietas iš bronzos Maskvoje. Jo bendras aukštis – 42 cm, skersmuo – 40 cm, aukštis liestine nuo pečių – 32,5 cm. Liežuvio ilgis yra 41 cm, jo bumbulas kiek neįprastos ritinio formos, 8 cm aukščio. 2 cm aukščio kirilikos raidėmis įrašyta: ЗАВОДА ФИНЛЯНДСКОГО В МОСКВЕ... Deja, tolimesnė eilutė nubyreėjusi, įžiūrėti tik paskutiniai skaičiai – 39. Liemens apačioje – trys dekoratyvinės juostelės. Varpo forma yra būdingos rusiškos stilistikos, meistrų vadinamos „sarafanine“ (*Колокола* 1985). Prie skersbalkio varpas pritvirtintas trimis kaltiniais kobiniais. Ši Maskvos liejykla garsėjo XIX a. Rusijoje kaip viena produktyviausių (*Мур* 1997). Joje dirbo apie 80 meistrų, per metus būdavo sunaudojama 25 tūkstančiai pūdų bronzos. Gamyklai buvo patikėta išlieti varpus pagrindinėms Maskvos šventykloms: Uspenjos soborui (4 tūkst. pūdų varpas 1819 m.), Kristaus Išganytojo cerkvei (14 varpų, iš viso daugiau kaip 40 tūkst. pūdų; 1877–1878 m.). Neabejotina, kad Daugailių varpas yra maskviškės Finliandskio gamyklos XIX a. pirmosios pusės dirbinys. Ši gamykla savo kilmę sieja su Motorinų dirbtuve, kurios meistras 1735 m. liedino Kremliui garsųjį „Carj – kolokol“ (*Бондаренко* 1998).

Trečiasis varpas, pats mažiausias iš kabančių varpinėje, yra bronzos ir nulietas Rygoje. Varpo skersmuo yra 32 cm, bendras aukštis – 29 cm, liestine nuo pečių – 24 cm. Liežuvis 26 cm ilgio, kaltinės geležies, kiek netaisyklingos formos. Jo bumbulas yra 4,5 cm skersmens. Varpą puošia ornamento juosta, o virš jos irėminioje eilutėje – tradicinis liejykų įrašas ME FECIT J. A. HETZEL RIGA 178... (lotyniškai: „Mane išliejo J. A. Hetzelis Rygoje 178...“). Paskutinis metų skaičius yra nutrupėjęs ir neįskaitomas. Nors varpas ir nedidelis, jam pakabinti išlietos šešios ausys. Dviem kaltiniais kobiniais bei dviem papildomomis kilpomis pritvirtintas prie pakabinimo balkelio. Varpas yra vieno geriausių Rygos XVIII a. liejykų Joha-

no Augusto Hetzelio gaminy. Šis meistras Rygoje darbavosi 1763–1802 m., taigi bemaž keturiasdešimt metų, vadinamoje Pilies liejykloje; buvo paskutinis jos liejikas (Anteins 1988). Kilęs buvo iš Drezdeno. Iš viso dokumentuose minimos keturios Hetzelio pagamintos didelės patrankos ir dvidešimt varpų. Jam 1765 m. buvo patikėta išlieti varpą ir miesto rotušei. Dabar šis nedidelis (150 kg masės), bet gražiai ornamentuotas varpas saugomas Rygos laivybos muziejuje. Tai vienintelis Latvijoje išlikęs Hetzelio dirbiny. Juolab reiktų vertinti Daugailių varpinėje esantį Rygos meistro gaminį, vertingą kaimyninės šalies technologijos istorijos paminklą.

Varnių katedros varpai

Du didesni Varnių katedros varpai iš bronzos yra išskirtiniai kaip Žemaičių vyskupo Simono Giedraičio donacija. Jie papuošti dvasinio ganytojo dedikaciniais įrašais ir kunigaikščio giminės herbu – Kentauru. Didesnis yra 115 cm aukščio ir 130 cm skersmens. Užrašas ant varpo byloja: „Pacis Ecclesiae Datae 313 memoria 1913 jubilaem. Sumptibus sacerd C. Javciel cura sacerd Jozefovicz. Ex igne surrexit alter campanum sumptu et cura celsissimi Stephani Joanis principis Giedroyc episcopi samog. Anno 1793. DOMINUS DEUS SABBAOTH SANCTUS S.S.” (Lotyniškai: „Bažnytinės taikos 313 metų sukakties 1913 m. jubiliejui atminti. Kaštu kunigo K. Jautelio, rūpesčiu kunigo Jozefovičiaus. Iš ugnies varpas pakilo antrą kartą [perlydytas?] kaštu ir rūpesčiu šviesiausiojo Stepono Joano kunigaikščio Giedraičio, žemaičių vyskupo. 1793 m. VIEŠPATIES DIEVO VARDU).

Antras varpas yra 76 cm aukščio ir 96 cm skersmens. Ant liemens išlietas reljefinis Šv. Kazimiero statulos atvaizdas. Užrašas ant varpo: „Ex igne surrexi sumptu celsissimi Stephani Ducic Giedroyc Eppi: Samo: Eqvit: Ord: Aqvilae Albae et S: Stan: M: Anno 1786. Laus et honor in aeternum: castra potenti Deo“ (lotyniškai: „Iš ugnies pakilęs kaštu šviesiausiojo kunigaikščio Stepono Giedraičio, Žemaitijos vyskupo. 1786 m. Šlovė ir garbė per amžius: Dievo galybės tvirtovė“). Abu varpai turi kaltinius geležies liežuvius ir tradicines įsiūbuojamas pakabas, prie kurių pritvirtinti geležiniais lankais. Dabar jiems pritaikytas modernus elektrinis skambinimo mechanizmas.

Bažnyčios bokšte būta dar keleto mažesnių varpų, dabar jie perkelti į katedros muziejų. Vieno jų aukštis 28 cm, skersmuo 35 cm. Užrašas ant jo trumpas: „Soli Deo Gloria A. Doslin 1735“ (lotyniškai: „Dieviškai šviesai garbė. A. Doslin 1735“). Kito aukštis 26 cm, skersmuo 31 cm. Varpas papuoštas dviejomis horizontaliomis augalinio ornamento juostomis, o užrašas pažymi tik pagaminimo metus „ROKU 1787“. Trečio aukštis 38 cm, skersmuo 33 cm. Užrašas ant varpo nurodo ir fundatorių: „1758 Plebant W. Antony Rims Roku 1758“.

Dar vienas katedrai priklausęs varpas, išlietas iš ketaus 1662 metais ir dekoruotas aplinkui eilute išdėstytomis vyro ir moters figūrėlėmis, dabar deponuojamas Žemaičių vyskupystės muziejuje. Galima manyti jį esant vietinės Varnių liejyklos gaminį.

Naujosios Žagarės bažnyčios varpai

Šios bažnyčios bokšte įrengtas kalvių darbo laikrodis, anksčiau nežinomas technikos istorijos tyrinėtojams. Greta jo pakabinti ir du bronzos varpai. Didesnį 1809 m. išlietą varpą išskiria turtingas ir skoningas dekoras. Jis turi 6 ausis; bendras jo aukštis – 99 cm, korpuso aukštis liestine – 81 cm, skersmuo – 97 cm. Ornamento juosta žemiau pečių yra 14 cm pločio, apačioje ant graižo – 5 cm. Varpas dar papuoštas 13 cm aukščio Nukryžiuotojo bareljefu, išlietu ant liemens. Dvieju centimetrų aukščio majuskulomis padarytas įrašas: „SANCTUS S. S. DOMINUS DEUS SABAOTH“. Jo pakabinimas – klasikinis; skambinama įsiūbuojant visą varpą. Tačiau pakaba jau suvirinta iš profilinės geležies.

Mažesnio varpo skersmuo – 68 cm, aukštis – 72 cm, liemuo liestine – 58 cm. Ornamentinės juostos plotis – 11 cm. Lotyniškas įrašas skelbia: „DA PACEM DOMINE IN DIEBUS NOSTRIS, QUIA NON EST, QUI PUGNET PRO NOBIS, NISI TUES DEUS NOSTER ANNO DOMINI 1611“ („Te mūsų padangėje vyrauja Viešpaties taika, kurios nebuvimas gąsdina mus; Tu – mūsų Dievas. 1611 m.“). Ant varpo šono išraižytas 16 cm aukščio kartušas, kuriame keturios raidės – ACPZ; tai Žagarės klebono Alberto Černeckio inicialai ir pareigybės santrumpa. Šio varpo pakabinimas taip pat klasikinis. Abiejų varpų liežuviai kaltinės geležies, ant odinės pakabos.

Naujosios Žagarės 1611 m. varpas su klebono A. Černeckio inicialais

Naujosios Žagarės bažnyčios bokšto vidinė erdvė, kaip beje ir beveik visų kitų Lietuvos bažnyčių, nesutvarkyta, užgriozdinta remontų atliekų.

Žeimelio bažnyčių varpai

Žeimelio miesto aikštę puošia dvi bažnyčios – katalikų ir evangelikų liuteronų. Abi turi bokšto laikrodžius ir su jais sujungtus skambinimo varpus.

Aukštesnėje katalikų bažnyčios bokšto kondignacijoje yra pakabinti du varpai. Jie pagaminti iš bronzos su kaltinės geležies liežuviais. Vienas jų – laikroдинis; tai rodo varpo proporcijos – mažas aukščio ir skersmens santykis. Varpas, kaip galima spręsti iš įrašo, nulietas Rygoje 1913 m., meistras – J. K. Švenas (J. C. Schwenn). Janis Kristupas Švenas Rygoje liejyklą įsteigė 1852 metais; į ją perkėlė ir 1890 m. nupirkto Iškilės liejyklos įrangą. Dirbtuvė tapo produktyviausia krašte, nes steigėjo darbą iki 1939 m. tęsė jo sūnus Georgas ir anūkas Janis (A n t e i n s 1997). Varpas turi 6 ausis; bendras aukštis – 39 cm, korpuso aukštis liestine – 28,5 cm,

skersmuo – 42, 5 cm. Liežuvis yra 44 cm ilgio; varpui jis pernelyg didelis, todėl bumbulas negali pataikyti į graižą. Tai patvirtina varpą buvus laikrodinį, trumpo aidėjimo, kad jo dūžiai būtų lengviau skaičiuojami. O štai dabar jis įtvirtintas ant įsiūbuojamosios pakabos. Bokšte tarp visokių statybinių šiukšlių pavyko rasti ir skambinimo plaktuką; jo įtvirtinimo lenta nuplėšta iš pirminės vietos.

Didysis bokšto varpas išlietas 1828 m. Jo skersmuo – 80 cm, aukštis – 77, 5 cm, liemuo liestine – 55,5 cm. Graižą puošia graži vynuogių lapų ornamentinė juosta. Įrašai apie meistrą ir fundatorių ant varpo liemens padaryti majuskulomis. Tačiau liejimo kokybė prasta: raidžių iškilumų dažnas nutrupėjęs, viename šone žiojėja keletas centimetrų kaverna. Tikriausia tai ir lėmė, kad varpas skilo, nes plyšys eina beveik iki varpo peties. Pakabinimas – klasikinis, šešias varpo ausis kiek įgilinant į balkį. Liežuvis – kaltinės geležies, 59 cm ilgio, be gumbo, ant odinės pakabos. Tyrinėtojus nudžiugino prie varpų pakabinimo medinių konstrukcijų prikalta lentelė, kurioje ranka ir rašalu surašyta visa varpų „legenda“. Dalis jos buvo atskilusi, tačiau ir ją pavyko rasti tarp lentgalių. Tekstas pasakoja apie bažnyčios varpų istoriją:

„Žeimelio katalikų bažnyčios bokšte 1828–1917 metais kabojo 3 varpai, išlieti Gliebavoj lėšomis bažnyčios statytojo Petro Petrausko.

Didesnis turi šitoki užrašą: „Soli Deo gloria me verit Martin Lemp Peter v. Piotrowski Erbherr auf Glebau und Schaimeln hat mir durch seine Kinder im Jahre anno 1828 zu der Schaimelnschen Roemisch Katholischen Kirche giesen lassen“ (Lotyniškai: „Šlovei Viešpaties mane [nuliejo] Martynas Lempas“. Vokiškai: „Petras Petrauskas, Gliebavos ir Žeimelio dvarų savininkas, su savo vaikais 1828 m. išliedino mane Žeimelio katalikų bažnyčiai“). Vidutinis (svėręs 960 rus. svarų) turėjo šitoki užrašą: „M. Lemp anno 1828 Gott hat mich durch diesen <...> bis ans Ende der uns erloest“ (Vokiškai: „M. Lempas 1828 m. Dievas šiuo mane <...> iki pabaigos, kuri mus išvaduos“). Mažiausias varpas (svėrė 20 rus. svarų) skambinant buvo perskilęs, bet kun. Vaitkevičiaus rūpesčiu iš naujo perlietas A. Zvolinskio liejykloje Varšuvoje 1876 m.

Kaip sako padavimas, „pirmuose dviese buvę įlieta nemaža sidabro; gal dėl to tie du labai gražiai harmoniškai skambėjo. Mažasis buvo nelabai puikaus balso ir retai buvo vartojamas. Užėjus didžiajam karui, kuomet vokiečiai artinosi prie šio krašto, rusų valdžia buvo paliepusi visiems klebonams išimti varpus iš bokštų ir laikyti ant šventorių, kad prie pirmo paliepimo būtų galima juos išvežti; dėl to ir Žeimelio var-

Žeimelio katalikų bažnyčios varpas

pai 3 liepos (pagal nauj. kal.) 1915 m. buvo išimti. Bet netikėtai greitai (25 liep. 1915 m.) pasirodžius vokiečių kariuomenei Žeimelyje, Lauksodyje ir nedaugelyje kitų vietų, varpai nespėta išvežti. Žeimelio varpai pradžioje buvo paslėpti bažnyčios rūsyje; kadangi apie jų pasilikimą viešai buvo žinoma, nebuvo jokio tikslo slėpti, todėl 5 liepos 1917 m. vėl įtraukti bokštan, bet neilgai jie ten pasiliko. Išėjus vokiečių okupacijos valdžios įsakymui suvartoti varpus karo reikalams, 27 lapkr. 1917 m. paskutiniu du varpu varu buvo išimti ir išvežti Joniškėlin pas apskrities viršininką (kreiskauptmaną) kartu su 1 liuterių varpu. Kad paskutinį kartą vakare 26 lapk. suskambinę visais varpais, graudžiai apsisverkė ne vien katalikai, bet ir kitatikiai. Pakolkas pasiliko vartojimui vienas didžiausias varpas. Kun. J. M. 6. <...> 1918. ” (Kalba netaisyta; „verit” tikriausiai klaidingai nurašytas žodis – įprastinė meistrų parašo formulė yra „me fecit ...”. Lotyniškai: „mane nuliejo...”).

Iš šio iškalbingo teksto galima spręsti, kad varpus katalikų bažnyčiai nuliejo meistras Martynas Lempas Žeimelio ir Glebavos dvarų savininkui P. Petrauskui užsakius. Lempo liejybos darbų nemini žymus Latvijos bronzos technologijos tyrinėtojas A. Anteinis ir kiti technikos istorikai. Juolab nauja yra žinia apie varpų liejybą Glebavos dvare. Svarbu, kad didysis varpas laimingai išvengė pavojų būti perlydytas į patrankų šovinius. Įdomios ir informatyvios lentelėje kunigo ranka surašytos varpų istorijos. Toks atvejis, kiek žinoma, – vienintelis Lietuvoje. Antono Zvolinskio liejykla veikė kaip atskira iki 1888 m. Varšuvos priemiestyje Pustelnike; jos produkcijos nemažai tiekta Vilniaus gubernijai (Brensztejn 1924). Žeimelio varpas – anksčiausias iš žinomų šios liejyklos dirbinių Lietuvoje. Tik kol kas neaišku, kokiais keliais Žeimelio bažnyčia įsigijo Rygos meistro Šveno varpą. Atsakymą galėtų duoti tolimesnės archyvinių dokumentų paieškos.

Išvados

Bažnyčių bokštų varpai – vertingas kultūros paveldas. Jų įsigijimo aplinkybės, įrašai, dekoras yra betarpiškai susiję su parapijos ir bažnyčios istorija, todėl gali būti traktuojami kaip lokalinės istorijos objektai. Bendra visų bokšto varpų, kaip Lietuvos kultūros vertybių, problema ta, kad jie praktiškai neprieinami besidomintiems paveldu. Būtina paspartinti Lietuvos bažnyčių varpų ir bažnytinių varpų inventorizaciją.

Literatūra

- A n t e i n s 1988 – Aleksis Anteinis, *Bronza Latvija*, Riga.
 A v e n i 1995 – Anthony Aveni, *Empires of time. Calendars, Clocks and Cultures*, NY.
 B r e n s z t e j n 1924 – Michal Brensztejn, *Zarys dziejów ludwisarstwa w b. W. Księstwie Litewskiem*, Wilno.
 K a l v a i t i s 1910 – Vilius Kalvaitis, *Lietuviškų vardų klėtelė*, Tilžė.
 K i r c h e n g l o c k e n 2005 – http://www.kirchenglocken.de/Kirchenglocken_de/Angelus/angelus.html.
 K l i m k a 2006 – Libertas Klimka, „Laiko sąvokos raida ir daugiareikšmiškumas“, *Laikas lietuvių sąmonėje*, Klaipėda: Laikrodžių muziejus, 11–22.

- K l i m k a 1997 – Libertas Klimka, *Vilniaus bokštų laikrodžiai*, Vilnius: Kultūra.
- K o l o k o l a 2005 – http://kolokola.ru/history/istoricheskie_kolokola1.htm.
- M a r t i n a i t i e n ė 2001 – Gražina Marija Martinaitienė, „Joannes Breutelt nobis fecit...“, *Menotyra*, 2 (23), 62–70.
- T h u r s t o n 2003 – H. Thurston, “Bells”, *The Catholic Encyclopedia*, II, London.
- Ž a l ė n a s 2008 – Gintaras Žalėnas, *Kaišiadorių vyskupijos bažnyčių varpai*, Kaišiadorių muziejus.
- Б о н д а р е н к о 1998 – А. Ф. Бондаренко, *Московские колокола XVII в.*, Москва: Русская панорама.
- К о л о к о л а 1985 – *Колокола. История и современность*, Москва: Наука.
- М и р 1997 – Н. И. Бех, В. А. Васильев, Э. Ч. Гини, А. М. Петриченко, *Мир художественного литья. История технологии*, Москва: УРСС.

Libertas Klimka

Bažnyčių varpai kaip lokalinės istorijos objektai

S a n t r a u k a

Pagrindiniai žodžiai: *varpas, liejyba, fundatoriai, Daugailių, Varnių, Žagarės, Žeimelio bažnyčios.*

Bažnyčių bokštų varpai – vertingas kultūros paveldas. Neabejotina, kad objektas turi būti tyrinėjamas kompleksiskai – religiniu, kultūrologiniu, technologiniu aspektais. Tai duotų informacijos labai įvairių sričių – meno, amato, kalbos, geografinių vietovių istorijai, heraldikai, genealogijai. Jų išigijimo aplinkybės, įrašai, dekoras yra betarpiškai susiję su parapijos ir bažnyčios istorija, todėl gali būti traktuojami kaip lokalinės istorijos objektai. Straipsnyje aptariama N. Žagarės, Žeimelio, Daugailių bažnyčių varpai, duomenys, kurie pasiekė mūsų dienas. Bendra visų bokšto varpų, kaip Lietuvos kultūros vertybių, problema ta, kad jie praktiškai neprieinami besidomintiems paveldu. Būtina paspartinti Lietuvos bažnyčių varpų ir bažnytinių varpų inventorizaciją.

Libertas Klimka

The Bells of Churches as the Subjects of Local History

S u m m a r y

Keywords: *Bell, Bronze moulding, Local history, Churches of Daugailiai, Varniai, Žagarė, Žeimelis.*

This article emphasize the significance of the bells as the subjects of local history and represent the results of the investigation some of them in the nordic part of Lithuania.

The bell is a great cultural value. It is a significant monument to the art and culture history. A fair number of bells existing in Lithuania (at present there are 249 of them in our country) are included into register of state cultural values. Despite that, just some of them are scientifically described, including a comprehensive analysis of their characteristics and historical value. Not only the bells, which were founded in our country, but also those which were brought from other countries, were important, because they gave knowledge about mercantile, economic and confessional relations. Moreover, they are signs of a historical memory. From this point of view the object is especially easy, because it was normal to inscribe the years, the names of parish and of parson and of course, the formers of it. Normally, it was practised to baptise a bell giving a name of founder for it.

There were nice traditions of bronze moulding in Lithuania; the trade began to decline and go downhill at the second half of 18th c. There were some reasons for this: the economic and political upheaval in the country, competition with foreign foundries. Occupation authority did not support development of this trade in the rebellious province, because it had in mind the possibility to use the foundries for making guns in case of mutiny. From the other hand, the products brought from the other countries began to compete with local production more and more, because our country had no local raw material and the expansions of transport had been cheapening steadily. These tendencies especially became emphasized after the railways had appeared.

During the period from the second half of 18th c. to 19th c., the bells used to be ordered from foundries of Königsberg, Russia (Valday and Moscow), Poland and Latvia. It is interesting, that not only Calvinism Churches but the Catholic Churches used to acquire the bells founded in Königsberg and Latvia, too. Foundries of Russia used to adjust to the customers and used to found bells in shape typical to European bells.

This Latin sentence: “*habet sua fata...*” – befits to bells as well as to books. The bells had been destroyed, snapped up during the war. Not one of them had been used as a material for making ammunition, the other bells had been hidden, burrying them in the ground. The bells used to end up not in parish churches of contracting authorities often.

Libertas KLIMKA
Baltų proistorės katedra
Istorijos fakultetas
Vilniaus pedagoginis universitetas
T. Ševčenkos g. 31–411
LT-03111 Vilnius
[baltproist@vpu.lt]